

Леонід УШКАЛОВ,
доктор філологічних наук,
професор
Харківського національного
педагогічного університету
ім. Григорія Сковороди

ПРО НОВЕ АКАДЕМІЧНЕ ВИДАННЯ ПОВНОЇ ЗБІРКИ ТВОРІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

УДК 811.161.2.06

У статті подано стислий огляд історії академічних видань творів Григорія Сковороди (1722–1794) від кінця XIX ст. до сьогодні, а також розглянуто основні риси видання «Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів» (Харків; Едмонтон; Торонто, 2011).

Ключові слова: академічне видання, коментар, конкорданція, семінарії, текстологія.

Навряд чи помилюся, коли скажу, що останнім часом інтерес до життя і творчості Григорія Сковороди істотно зріс. Певною мірою це зумовлено й тим, що минулого року відзначали 290-ліття від дня народження нашого поета й філософа. З огляду на цю обставину 2012 рік минув під знаком Сковороди. Зокрема наприкінці літа у Сковородинівці на Харківщині відбувся яскравий мистецький фестиваль «De libertate». Ще один фестиваль під назвою «Від Сковороди до Сковороди» пройшов у рамках XIX Міжнародного книжкового «Форуму видавців у Львові». Проведено й кілька наукових конференцій, присвячених Сковороді. Зрештою з'явилася ціла низка цікавих академічних публікацій. Наприклад, у 42-му томі збірки «Die Welt der Slaven», присвяченому 100-літтю від дня народження й десятій річниці від дня смерті Юрія Шевельова, надруковані змістовні статті Елізабет фон Ердманн (Бамберг) і Марії Грації Бартоліні (Мілан). Перша авторка розглядає ідеї та поетику Сковороди в «силовому полі» так званої вічної філософії (philosophia perennis) [8], а друга здійснює структурний і семантичний аналіз біблійного інтертексту в діалозі Сковороди «Бесіда 1-ша» [7]. Саме ці публікації й наштотували мене на думку поговорити про наявні академічні видання творів Сковороди.

Річ у тому, що й Елізабет фон Ердманн, і Марія Грація Бартоліні цитують тексти філософа в тій версії, яку пропонує видання 2010–2011 рр. «Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів» [1] (за електронною конкорданцією, розміщеною на сайті Університету Альберти). Тим часом більшість українських авторів, які нині пишуть про Сковороду в академічному форматі, й далі покликаються на видання «Григорій Сковорода. Повне зібрання творів у 2-х томах» (Київ, 1973) [2]. А так робити не слід. Спробую стисло пояснити чому.

Історію академічних видань творів Григорія Сковороди можна розпочинати з 1894 р., коли в Харкові з'явилася приурочена до 100-ліття від дня смерті філософа й чимала обсягом книжка «Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И.Багалеем» (7-й том «Збірника Харківського історико-філологічного то-

вариства») [5]. По суті, це була перша академічна збірка творів Сковороди. Рецензенти зазначали, що завдяки цій публікації філософ немовби «воскрес» у соту річницю своєї смерті. Видання вміщувало переважну більшість трактатів і діалогів мислителя, його поезії, 98 листів, а також «Життя Григорія Сковороди» Михайла Ковалинського. До книжки увійшли також «історико-критичний» нарис Дмитра Багалія «Видання творів Г.С.Сковороди та дослідження про нього», його ж таки «Бібліографічний огляд творів Г.С.Сковороди», покажчик латиномовних листів філософа, що його підготував проф. Іван Нетушил. На жаль, це ретельно підготовлене видання не було повним. Сюди не ввійшло кілька вже відомих на той час трактатів і діалогів, зокрема «Асхань», «Лотова дружина», «Потоп зміїний», «Суперечка біса з Варсавою», а з трактату «Silenus Alcibiadis» надруковано лиш уривок.

Ще однією значущою спробою академічного видання творів філософа було «Собрание сочинений Г.С.Сковороды. С биографией Г.С.Сковороды М.И.Ковалинского, с заметками и примечаниями В.Бонч-Бруевича» (Санкт-Петербург, 1912) [4]. Перший том цього видання охопив майже всі основні філософські твори Григорія Сковороди. Бонч-Бруевич супроводив їх невеличким вступом («Нотатка від редакції»), короткими текстологічними поясненнями («До рукопису “Наркісс”», «До рукопису “Асхань”» тощо), задокументував близько трьох сотень біблійних цитат у текстах Сковороди. Тим часом 2-й том цього видання, куди мали увійти художні твори, переклади й листи, з огляду на різні обставини так і не побачив світ.

Видання Багалія та Бонч-Бруевича аж до початку 1960-х рр. були найкращими академічними зібраннями творів Сковороди. Ясна річ, вони не вміщували всіх творів, а крім того, не завжди відповідали вимогам текстології. У всякому разі дослідники творчості Сковороди відчували потребу в новій академічній збірці. Згадаймо, як у 1933 р. Дмитро Чижевський наприкінці передмови до своєї відомої книжки «Філософія Г.С.Сковороди» писав: «...Я дозволю собі висловити бажання, щоб у інтересах української науки нарешті видано твори Сково-

роди в повному, автентичному та достойному вигляді» [6; 24].

Це бажання бачити «твори Сквороди в повному, автентичному та достойному вигляді» значною мірою здійснилося у 1961 р., коли співробітники Академії наук України опублікували в Києві двотомову збірку творів Сквороди [3], яка вмістила всі відомі на той час тексти письменника. У ній уперше побачили світ сквородинські переклади трактатів Цицерона «De senectute» й Плутарха «De tranquillitate animi», кілька листів, а також «Байка Езопова». Ініціатором цього видання був Павло Тичина, а до редакційної колегії ввійшли академік Олександр Білецький та члени-кореспонденти Академії наук України Дмитро Острянин і Павло Попов. Упорядкування томів здійснили Ісає Табачников та Іван Іваньо. У своїй роботі вони керувалися жанрово-тематичним принципом. Перший том містив філософські трактати й діалоги, а другий – художні твори, епістолярій, «Життя Григорія Сквороди» Ковалинського й dubia.

На підставі цього видання співробітники Інституту філософії Академії наук України підготували й видали в 1973 р. «Повне зібрання творів» Сквороди у 2-х томах [2]. До редакційної ради двотомовика, яку очолив член-кореспондент Академії наук України Володимир Шинкарук, увійшли відомі філософи й історики літератури Володимир Євдокименко, Іван Іваньо, Леонід Махновець, Валерія Нічик, Ісає Табачников. Твори Сквороди подано тут за хронологічним принципом, який був покликаний віддзеркалити перебіг авторового життя і творчості. До цього видання вперше долучили щойно знайдені на той час діалоги «Бесіда 1-ша» й «Бесіда 2-га», один доти не відомий лист Сквороди, а діалог «Суперечка біса з Варсавою» подано не за списком, а за автографом. Крім того, Мирослав Рогович і Марія Кашуба наново зредагували український переклад латинських і грецьких текстів Сквороди, який свого часу зробив Петро Пелех. Слід відзначити й великий наклад цього двотомовика – 45 тисяч примірників.

Київські видання 1961-го та 1973 рр., над якими за належної державної підтримки тривалий час працювали чималі наукові колективи, донедавна були найкращими академічними збірками творів Сквороди. Це, однак, не означає, що вони бездоганні. Наприклад, Дмитро Чижевський у своїй мюнхенській книзі 1975 р. «Скворода: поет, мислитель, містик» відзначив друкарські помилки у грецьких словах [11; 228], Юрій Шевельов у статті 1991 р. «Попередні зауваження щодо вивчення мови та стилю Сквороди» говорив про те, що в київських виданнях не задокументовані й жодним чином не прокоментовані численні біблійні цитати, алюзії та ремінісценції [9; 95] (скажу принагідно, що їх там понад 7 тисяч), Богдан Струмінський у статті 1994 р. «Текстологічні нотатки щодо “Алфавиту” Сквороди» [10] – про кілька недоглядів у тексті

діалогу «Алфавит» тощо. Та це далеко не все. Якщо уважно порівняти київське видання 1973 р. з автографами і списками творів Сквороди, то можна зробити висновок, що воно не раз хибує. Що я маю на думці?

1. Сотні неправильно відтворених слів. Наприклад, надруковано «наших» [2; I, 118], а насправді «ваших», «разность» [2; I, 153] – насправді «равность», «Аврон» [2; I, 201] – «Аврок», «там-то» [2; I, 206] – «так-то», «приступите» [2; I, 214] – «преступите», «ее» [2; I, 214] – «се», «свое» [2; I, 219] – «твое», «ступай» [2; I, 220] – «стучи», «навіси» [2; I, 223] – «не віси», «слово» [2; I, 223] – «олово», «сет» [2; I, 268] – «ссет», «проводишь» [2; I, 278] – «провидишь», «что» [2; I, 279] – «кто», «веди» [2; I, 283] – «вези», «одебілість» [2; I, 284] – «одеделість», «просвіщатель» [2; I, 285] – «провіщатель», «novutus» [2; I, 285] – «πονητης» (sic!), «уявленным» [2; I, 285] – «уязвленным», «обладаем» [2; I, 287] – «соблюдаем», «правды» [2; I, 288] – «прав», «коож» [2; I, 293] – «кость», «гладкую» [2; I, 294] – «гладную», «умен» [2; I, 294] – «устен», «тінь» [2; I, 295] – «тлінь», «скриница» [2; I, 296] – «скрипица», «желать» [2; I, 305] – «жрать», «как» [2; I, 314] – «кая», «так» [2; I, 315] – «как», «же» [2; I, 358] – «хотим» (sic!), «жить» [2; I, 360] – «учить», «кто» [2; I, 361] – «как», «иное» [2; I, 361] – «и кое», «возстанут» [2; I, 361] – «возстенут», «своему» [2; I, 362] – «твоему», «изламати» [2; I, 365] – «измлати», «ним» [2; I, 365] – «нам», «сказал» [2; I, 366] – «скакал», «тень» [2; I, 367] – «день», «сил» [2; I, 367] – «сих», «презираю» [2; I, 372] – «прозираю», «смачные» [2; I, 375] – «смоляные», «тайновідатели» [2; I, 378] – «тайноводители», «тінь» [2; I, 384] – «сіно», «силы» [2; I, 392] – «а мы» (sic!), «улицу» [2; I, 406] – «удицу», «гвоздь» [2; I, 408] – «грозд», «знанія» [2; I, 425] – «званія», «в рожкі» [2; I, 427] – «в Ропські», «виной» [2; I, 451] – «живой», «удилицного» [2; I, 463] – «училищного», «мірское» [2; II, 42] – «морское», «пораждающая» [2; II, 37] – «не раждающая», «для» [2; II, 49] – «дня», «суть» [2; II, 54] – «суд», «состоит» [2; II, 75] – «стоит», «это» [2; II, 75] – «что», «поспівше» [2; II, 84] – «воспівше», «Даймон» [2; II, 92] – «дай!» (у зв'язку з цим майже на цілій сторінці переплутано репліки персонажів: Даймона й Варсави), «воскресенієм» [2; II, 93] – «востанієм» (sic!), «уловляет» [2; II, 135] – «удовляет», «им» [2; II, 156] – «ми», «повадное» [2; II, 188] – «поважное», «безпонятный» [2; II, 189] – «безпамятный», «своей» [2; II, 191] – «сей», «раждаемое» [2; II, 192] – «раздаемое», «Нерон» [2; II, 203] – «Мероп» (Merops), «столы» [2; II, 203] – «стопы», «поваленная» [2; II, 210] – «повапленная», «волны» [2; II, 355] – «вітры», «20-го дня» [2; II, 365] – «30-го дня», «благословенієм» [2; II, 368] – «благоволенієм», «да» [2; II, 381] – «пусть», «присуществующему» [2; II, 394] – «присутствующему», «сідамо» [2; II, 400] – «сюда то», «приложились» [2; II, 429] – «при» (sic!).

2. Рясні пропуски слів, фраз і речень. Скажімо, надруковано «еще в» [2; I, 97] – мало бути «еще мні в»; «noctu in» [2; I, 100] – насправді «noctu incidens in»; «vulgus, pande» [2; I, 103] – «vulgus, tu pande»; «что тебе» [2; I, 132] – «что для тебе»; «и содержит» [2; I, 163] – «и тебе содержит»; «то же солнце» [2; I, 287] – «тоже, что солнце»; «пепел, сердце» [2; I, 294] – «пепел есть сердце»; «се дом» [2; I, 365] – «се, но дом»; «больние истины» [2; I, 378] – «больние медведиц, желчае шершней. Ніт слаше и увеселительніе истинны» (sic!); «бывали древних» [2; I, 378] – «бывали у древних»; «его объят» [2; I, 402] – «его не объят»; «плодами рожденьями» [2; I, 403] – «плодами и рожденьями»; «сокровенние твоих» [2; I, 404] – «сокровенние внутрь твоих»; «и, что он» [2; I, 442] – «и зная, что он»; «и идущие» [2; II, 28] – «и 11 идущие»; «крест и мучащее» [2; II, 89] – «крест свой и мучающее»; «живот. К римлянину» [2; II, 204] – «живот. Не уклонися ни на десно, ни на шуіе... К римлянину»; «питы, сирічь пісни» [2; II, 204] – «питы, поэматы, сирічь пісни»; «люблят. Собственную» [2; II, 215] – «люблят, веселятся птичим пініем. Собственную»; «est vide» [2; II, 371] – «est в вел[икій] Пяток vide»; «nobis columba» [2; II, 373] – «nobis, vera columba»; «лазарета. Такая» [2; II, 398] – «лазарета, каковых часто живых погребают по указу. Такая».

3. Численні похибки в коренях, суфіксах і відмінкових закінченнях. Їх сотні.

4. Вживання літери «е» замість літери «ять». Для прикладу: надруковано «городе» [2; I, 94] – насправді «городі», «человек» [2; I, 94, 296] – насправді «человік», «те» [2; I, 114] – насправді «ті», «тем» [2; I, 115] – «тім», «верю» [2; I, 119] – «вірю», «отвечал» [2; I, 122] – «отвічал», «певчій» [2; I, 129] – «півчій», «ветром» [2; I, 140] – «вітром», «дело» [2; I, 149; II, 115] – «діло», «свет» [2; I, 153] – «світ», «слепы» [2; I, 160] – «сліпы», «разделяя» [2; I, 188] – «розділяя», «увездь» [2; I, 196] – «увіждь», «детей» [2; I, 203] – «дітей», «драгоценнейшими» [2; I, 206] – «драгоціннішими», «нередко» [2; I, 227] – «нерідко», «имел» [2; I, 227] – «иміл», «отсечен» [2; I, 228] – «отсічен», «процветала» [2; I, 240] – «процвітала», «бедныи» [2; I, 244] – «бідныи», «свещи» [2; I, 247] – «свіщи», «плененны» [2; I, 257] – «пліненны», «меди» [2; I, 273] – «міди», «песочнаго» [2; I, 273] – «пісочнаго», «имеет» [2; I, 279] – «иміет», «оскудеша» [2; I, 280] – «оскудіша», «осень» [2; I, 283] – «осінь», «терпенія» [2; I, 300] – «терпінія», «певцы» [2; I, 321] – «півцы», «взбег» [2; I, 437] – «взбіг», «вечное» [2; II, 16] – «вічне», «главнейшая» [2; II, 22] – «главнішшая», «насевают» [2; II, 35] – «насівають», «гнезда» [2; II, 63] – «гнізда», «налево» [2; II, 66] – «наліво», «ответ» [2; II, 144] – «отвіт», «видение» [2; II, 147] – «видініе», «несть» [2; II, 157] – «ність», «две» [2; II, 180] – «дві», «свиристествовала» [2; II, 366] – «свиріпствова-ла», «купель» [2; II, 369] – «купіль», «верный» [2; II, 371] – «вірний», «железо» [2; II, 372] – «желізо»,

«сена» [2; II, 429] – «сіна». Ясна річ, така заміна істотно впливає і на звучання тексту, і на наше розуміння того, що таке мова Сквороди.

5. Часті порушення сквородинського синтаксису, які полягають у зміні типу речення (питального на спонукальне, спонукального на розповідне тощо) і відповідних пунктуаційних знаків, у некоректному розмежуванні власне авторського тексту й цитат, а також у хибному потрактуванні структури речень. Час від часу синтаксична будова тексту взагалі знає докорінної зміни. Наприклад, у байці «Кріт і Лінкс» Скворода пише: «Меніе врачей? Меніе больных. Меніе золота? Меніе надобностей. Меніе ремесл? Меніе мотов. Меніе наук? Меніе дураков. Меніе прав? Меніе беззаконников. Меніе оружія? Меніе войны. Меніе поваров? Меніе испорченного вкуса. Меніе чести? Меніе страха. Меніе сластей? Меніе грусти. Меніе славы? Меніе безславия. Меніе друзей? Меніе врагов. Меніе здоровья? Меніе страстей». Тим часом видавці беруть оці 24 речення за одне-єдине: «меніе врачей – меніе больных; меніе золота – меніе надобностей [і т.д.]» [2; I, 123].

Крім того, зміст речень часто спотворюють хибно подані службові частини мови: прийменники, сполучники та частки. Припустімо, надруковано «в силу» [2; I, 168] – треба читати: «и силу», «со истинной» [2; I, 190] – насправді «во истинной», «не забрала» [2; I, 210] – «на забрала», «а в день» [2; I, 223] – «и в день», «о сей-то» [2; I, 231] – «в сей-то», «но губах» [2; I, 234] – «на губах», «к тому же хожду» [2; I, 241] – «к тому не хожду», «не хотиш» [2; I, 256] – «но хотиш», «и нашли» [2; I, 280] – «не нашли», «не полезное» [2; I, 297] – «но полезное», «до небеснаго» [2; I, 301] – «но небеснаго», «и Иоия» [2; I, 320] – «у Иоия», «и послушание» [2; I, 363] – «в послушание», «не погана» [2; I, 364] – «но погана», «по человеку» [2; I, 370] – «ко человеку», «а новое» [2; I, 371] – «и новое», «к истини» [2; I, 377] – «в истини», «до образует» [2; I, 383] – «да образует», «а изыдите» [2; I, 385] – «и изыдите», «еще речи» [2; I, 390] – «аще речи», «не... камень» [2; I, 405] – «на... камень», «в паче» [2; I, 406] – «а паче», «к иным» [2; II, 16] – «и иным», «в царстві» [2; II, 51] – «и царстві», «а новыя» [2; II, 58] – «и новыя», «не един» [2; II, 62] – «на един», «но горі» [2; II, 145] – «на горі», «на небесну» [2; II, 353] – «под небесну», «не такова» [2; II, 398] – «но такова».

6. Ігнорування чинних в автографах і списках правил уживання великої літери (іменники, а почасті й прикметники та займенники Сквороди писав з великої літери, тимчасом як видавці подають усе це з малої, навіть слова «Бог» чи «Господь»), правил написання слів разом, окремо й через дефіс; необґрунтована відмова від деяких уживаних Сквородою літер. Наприклад, «тету» послідовно передано через «ф», що надає окремим словам химерного звучання: «рифм» [2; I, 122] замість «ритм», «феатр» [2; I, 308] замість «театр», «антипафії и симпафії» [2; II, 13] замість «антипатії и симпатії» тощо.

7. Майже повна відсутність уживаних в автографах і списках десятків тисяч діакритичних знаків, без яких марно пробувати збагнути, наприклад, сквородинську орфоепію.

8. Свавільна інтерпретація композиційної та графічної структури тексту, тобто неправильне розташування віршованих рядків один щодо одного, неправильний поділ їх на строфи, перенесення слів та фраз із одного рядка на інший, довільна розбивка прозового тексту на абзаци. Не взято до уваги або неправильно відтворено рясні графічні виокремлення Сквородою слів та фраз, тобто логічні наголоси.

Це – далеко не всі обставини, зважаючи на які нині дослідникові творчості Сквороди варто звертатися до видання «Григорій Скворода. Повна академічна збірка творів» [1]. Ясна річ, тисяча примірників цієї книжки, які вдалося надрукувати в 2010–2011 рр., – не надто великий наклад. Але ви-

дання існує у вільному доступі в інтернеті на спеціальному сайті www.skovoroda.org.ua.

Його супроводять уже згадана електронна конкорданція, яку підготували професори Університету Альберти (Канада) Наталія Пилип'юк та Олег Льницький (читач знайде там не лише саму конкорданцію, а й електронні копії рукописів Сквороди), а також чималого обсягу методичний посібник «Григорій Скворода: семінарії». Отже, сайт www.skovoroda.org.ua пропонує: 1) ретельно звірені тексти всіх відомих на сьогодні творів Сквороди; 2) близько 10 тисяч приміток і коментарів до них; 3) конкорданцію; 4) рукописи Сквороди; 5) семінарії із вивчення творчості Сквороди. Усе це створює доволі надійне підґрунтя для подальшого розвитку сквородинських студій в Україні та за кордоном. Принаймні українську класику в такому форматі досі ще не видавали.

Література

1. Скворода Г. Повна академічна збірка творів / Г.Скворода; за ред. проф. Л.Ушкалова. – 2-ге вид. – Х.; Едмонтон; Торонто: Майдан; Вид-во Канадського Інституту Українських Студій, 2011.

2. Скворода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. / Г.Скворода. – К.: Наук. думка, 1973.

3. Скворода Г. Твори: у 2 т. / Г.Скворода. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961.

4. Собрание сочинений Г.С.Сквороды. С биографией Г.С.Сквороды М.И.Ковалинского, с заметками и примечаниями В.Бонч-Бруевича. – Санкт-Петербург: Типография Б.М.Вольфа, 1912. – Т. I. – XV (Материалы к истории и изучению русского сектанства и старообрядчества / под ред. В.Бонч-Бруевича. – Вып. 5).

5. Сочинения Григория Саввича Сквороды, собранные и редактированные проф. Д.И.Багалеем. Юбилейное издание (1794–1894 гг.). – Х.: Типография губернского правления, 1894.

6. Чижевський Д. Філософія Г.С.Сквороди / Д.Чижевський; підготовка тексту й переднє слово проф. Л.Ушкалова. – Х.: Прапор, 2004.

7. Bartolini M. G. L'interstesto biblico nel dialogo Skovorodiano Beseda 1-ja narečennaja Observatorium (Sion). Analisi strutturale e semantica / M.G.Bartolini // Studien zu

Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven. Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages (Die Welt der Slaven. Bd. 42). – München; Berlin: Verlag Otto Sanger, 2012.

8. Erdmann E. von. Wahre Poiesis. Aufstieg zu Gott. Denken und Poetik von Hryhorij Skovoroda im Spannungsfeld der Philosophia Perennis / E. von Erdmann // Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven. Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages (Die Welt der Slaven. Bd. 42). – München; Berlin: Verlag Otto Sanger, 2012.

9. Shevelov Y. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style / Y.Shevelov // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / ed. by R. H. Marshall, Jr. and Th. E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994.

10. Strumiński B. Textological Notes on Skovoroda's Alphabet / B.Strumiński // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles / ed. by R. H. Marshall, Jr. and Th. E. Bird. – Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994.

11. Tschizewskij D. Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker / D.Tschizewskij. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1974.

Скворода

Піти, піти без цілі і мети...
Вбирати в себе вітер і простори,
І ліс, і лан, і небо неозоре.
Душі лише співають: «Цвіти, цвіти!»

Аж власний світ у ній почне рости,
В якому будуть теж сонця і зорі,
І тихі води, чисті і прозорі.
Прекрасний шлях ясної самоти.

Іти у сніг і вітер, в дощ і хугу
І мудрості вином розвести тугу.
Бо, може, це нам вічний заповіт,

Оці мандрівки, дальні і безкраї,
І, може, іншого шляху немає,
Щоб з хаосу душі створити світ.

Освальд БУРГАРДТ